

GENDEROLINGVISTIK TAHLILIGA DOIR

O'ZMU lingvistika yo'nalishi I bosqich magistranti
Abdunazarova Maftuna

Kalit so'zlar: genderolingvistika, antroposentirizm, feminizm, gender stereotiplari

Anotatsiya: Maqolada tilshunoslikning yangi sohalaridan hisoblangan gender tilshunoslik haqidagi qarashlar bayon qilingan bo'lib, gender tilshunoslikdagi muammolar ochib beriladi. Dunyo va o'zbek lingvistikasida gender tilshunoslik bo'yicha qilingan ilmiy tatqiqot ishlari va yechimini kutayotgan masalalar haqida so'z yuritiladi.

Keywords: genderlinguistics, anthropocentrism, feminism, gender stereotypes

Annotation: The article describes the views on gender linguistics, which is one of the new areas of linguistics, and reveals the problems of gender linguistics. In world and Uzbek linguistics, there is a discussion of research work on gender linguistics and pending issues.

Ключевые слова: генеролингвистика, антропоцентризм, феминизм, гендерные стереотипы.

Аннотация: В статье описываются взгляды на гендерную лингвистику, которая является одним из новых направлений языкознания, и раскрываются проблемы гендерной лингвистики. В мировом и узбекском языкознании идет обсуждение научно-исследовательских работ по гендерной лингвистике и нерешенных вопросов.

Kirish: XX asr oxiri va XXI asr boshlari tilshunosligi "immonent" ya'ni sistem- strukturali tilshunoslikdan boshqa fanlar bilan erkin integratsiyalasha oladigan antroposentirik yo'nalishga o'tdi.

Zamonaviy tilshunoslikning asosiy xususiyatlaridan biri tilni inson omili bilan birgalikda o'rganishga qaratilganligidadir. Bu esa til tatqiqoti urg'usining obyektidan subyektga siljishini ko'rsatadi.¹

Zamonaviy tilshunoslikda antroposentirik paradigma asosida bir qator yo'nalishlar yuzaga keldi. Bularga misol qilib pisixolingvistika, pragmalolingvistika, sotsiololingvistika, lingvokulturologiya, genderolingvistika kabi bir qator tilshunoslik yo'nalishlarini kiritsak bo'ladi.

Ko'rinishidan, til va madaniyatning o'zaro ta'siri (jumladan, gender omili) barcha tillar va madaniyatlarda o'zini namoyon qilish ma'nosida universaldir. Boshqa

¹ E. Benveniste o'zining "Tildagi odam va insondagi til" kitobi [Benveniste 1974, p. 437-438].

tomondan ma'lum bir madaniyatning o'ziga xosligini aks ettiruvchi til tuzilmalari tufayli milliy o'ziga xoslikka ega.

Dunyo tilshunosligi va o'zbek tilshunosligida amalga oshirilgan genderolingvistik tadqiqotlarni tahlil qilish gender tilshunoslik muammolarini ochib berishga yordam beradi.

Muhokama va natijalar

XX asr oxiri gender muammosini butun insoniyat taraqqiyoti uchun eng dolzarb masalalardan biri sifatida ilgari surdi. Gender omili shaxsiyatning eng muhim ko'rsatkichlaridan biri bo'lib, u jinsni nafaqat biologik subyekt sifatida, balki ijtimoiy va madaniy jihatdan belgilangan aqliy tuzilma sifatida ham o'z ichiga oladi. Shunday qilib, D.Malishhevskaya genderni "ijtimoiy va psixologik jarayonlar, shuningdek, jamiyat tomonidan yaratilgan va shaxsning xatti-harakatlariga ta'sir qiluvchi madaniy munosabatlar majmuasi" deb ta'riflaydi."Gender" atamasi 1968-yilda amerikalik olim Stoller tomonidan ilmiy muomalaga kiritilgan.

Gender sotsio-lingvomadaniy kategoriya bo'lib, jinslar rolini an'anaviy o'rganishni nazarda tutmaydi. U psixologik jarayonlarning yirik majmuyi, shuningdek, jamiyatda vujudga keladigan va milliy lisoniy, shaxsning axloqiga ta'sir ko'rsatadigan madaniy ko'rsatmalar, qoidalardir.²

1960-yillarning oxiri va 1970-yillarning boshlarida til bo'yicha gender tadqiqotlari "Yangi ayollar harakati" tufayli, birinchi navbatda, ingliz tilida so'zlashuvchi mamlakatlar (Buyuk Britaniya va AQSH) va Germaniyada keng tarqaldi, buning natijasida tilshunoslikda o'ziga xos yo'nalish paydo bo'ldi. Bu feministik tilshunoslik yoki tilning feministik tandqiqi deb ataladi.

Tilni feministik tandqiq qilishning o'ziga xos xususiyatlari orasida uning aniq polemik imperativi, lingvistik materiyani lingvistik tahlil qilishda inson bilimining turli sohalaridan foydalanish, shuningdek, til siyosatiga ma'lum ta'sir ko'rsatish kiradi.

Gender xususiyatining lingvistik belgilarini o'rganish jarayonida ayol ona tili sifatida til me'yorlaridagi o'zgarishlarga ko'proq yoki kamroq konservativmi yoki yo'qmi, hali aniq emas. Shunga qaramay, ba'zi tilshunoslar ayol nutqining ko'proq me'yoriyligi tarafdori, chunki ayol an'anaviy ravishda yosh avlod tarbiyasiga ko'proq ta'sir qiladi, buning natijasida u adabiy til me'yorlariga muvofiq gapirishga intiladi. . Ikki tillilik sharoitida ayollar, qoida tariqasida, kelajakda o'z farzandlariga hayotda katta muvaffaqiyatlar keltirishi mumkin bo'lgan tilni afzal ko'radilar.³

Genderolingvistikada quyidagi masalalar ko'rib chiqiladi

² Shoira Usmonova "Linvokulturologiya" (Toshkent 2019, 192- bet)

³ M.V. Tumshaya, L.N. Maslova "RUS TILI TILIDAGI GENERATLAR Gender va leksik qatlam

- Gender va muroojat shakllari
- Gender va intonatsiya
- Gender va urgu
- Gender va giminatsiya
- Gender va ma'no ko'chishi
- Gender va morfologik ko'rsatkichlar
- Gender va sintaktik vositalar
- Gender va frazeologizm
- Gender va diskurs
- Gender va pragmatika
- Gender va olamning lisoniy manzarasi
- Gender va vertual olam

Dunyo tilshunosligidagi genderolingvistik tadqiqotlar

Zamonaviy tilshunoslikda gender masalalarini o'rganish turli yo'nalishlarda amalga oshiriladi: lingvistik ongda jinsning qurilishi (E. I. Goroshko, T.B. Ryabova, I. I. Xaleeva), lug'at va frazeologiyada (A. V. Artemova, A. A. Grigoryan, IV Zykova, VN. Teliya), badiiy adabiyotda (TV Grechushnikova, IL Savkina, M. Yu. Timofeev, NA Fateeva), nutqda (M. D. Goroshko, EI Goroshko, J. Coats, J. Xolms, D. Tannen, D. Zimmerman), og'zaki bo'lmagan muloqot bilan o'zaro aloqada (GE Kreidlin, FI Kartashkova, VV Ganina, E.A. Vansyatskaya). Ko'pgina olimlar tilda gender stereotiplarining ishlashini ko'rib chiqadilar (L. I. Grishaeva, V. A. Efremov, A. V. Kirilina, V. V. Krasnyx, T. B. Ryabova, E. A. Karkishchenko); jinsni kognitiv hodisa sifatida o'rganish amalga oshirilmoqda (L.V. Adonina, N.F. Alefirenko, S.A.)

Tilning gender jihatlari haqida gapirganda, V.I. Karasik gender tushunchasining kontseptualizatsiyasini va uni tilning turli darajalarida lingvistik aks ettirish vositalarini aniqlash va tavsiflash zarurati bilan duch keladi. Gender kontseptsiyasining "olamning lisoniy manzarasida" o'rnini aniqlash vazifasi ham muhimroqdir, shuningdek, gender stereotiplarining tilda aks etishi. Bir qator tillarning gender xususiyatlarini o'rganishda, so'nggi paytlarda ko'plab ilmiy ishlar bag'ishlangan madaniyatlararo taqqoslash muqarrar.

Gender tilshunosligining O'zbekistonda rivojlanishi XX asrning 90-yillariga kelib dunyo tilshunosligida gender tilshunosligi borasida izlanishlar olib borish qizg'in tus oldi. Ayniqsa, bu borada rus tilshunosligida e'tiborga molik ishlar amalga oshirildi. Shuningdek, Z.Akbarovanning "O'zbek tilida murojaat shakllari va uning lisoniy tadqiqi" hamda N.Ahmedovanning "O'zbek tilida murojaat birliklarining semantik-konnotativ tadqiqi" mavzusidagi nomzodlik ishlarida jins anglatish maydoniga ko'ra

murojaat soʻzlar guruhining izohi haqida toʻxtalib oʻtilgan. Sh.Iskandarovaning “Oʻzbek nutq odatining muloqot shakllari” mavzusidagi nomzodlik dissertatsiyasida ayol va erkaklarga xos baʼzi lingvistik farqlar va “Oʻzbek tili leksikasini mazmuniy maydon sifatida oʻrganish (shaxs mikromaydoni)” mavzusidagi doktorlik dissertatsiyasida jinsiy va fiziologik holat asosida farqlangan shaxs nomlari haqida, shuningdek, olimaning “Ayollar nutqida undov soʻzlarning qoʻllanishi”, “Oʻzbek nutq odobini ifodalovchi paralingvistik vositalar” nomli maqolalarida ayollar nutqiga xos baʼzi lingvistik xususiyatlar haqida qimmatli maʼlumotlar berilgan. Jumladan, xotin-qizlarga xos xususiyatlardan biri ular his-hayajonlarining, holatlarining tez yuzaga chiqishidir, bu xususiyat koʻproq nutqiy vositalar bilan ifodalanadi. Ayollar nutqida dialogga moyillik nisbatan ustunroq ekanligi

Sh.Iskandarova tadqiqotlarida qayd etilgan. M.Saidxonovning “Noverbal vositalar va oʻzbek tilida ularning ifodalanishi” mavzusidagi nomzodlik ishida oʻzbek va boshqa millat ayollarining qaygʻuni ifodalovchi usullari haqida toʻxtalib oʻtgan F.Musayeva esa “Oʻzbek tilida biologik jinsni ifodalashning leksik-semantik usuli” nomli maqolasida erkak va ayol jinsi maʼnosini ifodalovchi leksemalar haqida maʼlumot beradi. Ushbu sanab oʻtilgan tadqiqotlarda bir tomonlama, yaʼni, asosan ayollar nutqining baʼzi lingvistik xususiyatlari yoritilgan boʻlib, ularda gender atamasi umuman qoʻllanilmagan va gender oʻrganish obyekti sifatida tadqiq qilinmagan. Shunday boʻlsa ham, koʻrsatilgan tadqiqotlar Oʻzbekistonda gender tilshunosligining boshlanishiga va rivojlanishidagi ilk izlanishlar natijasi sifatida ahamiyatga molik.

Respublikamizda gender tilshunosligi borasida dastlabki qadamlar qoʻyildi. Jumladan, A.Morozova, I.Toʻxtasinov va G.Ergasheva kabi yosh olimlarning nomzodlik tadqiqotlari bunga yaqqol misoldir.

Gender lingvistikasiga jiddiy eʼtibor f.f.d., prof. Muhabbat Qurbonovaning tadqiqotlarida ham kuzatiladi. 2011-yilda chop etilgan “Oʻzbek tilshunosligi. Mamlakatimiz innovatsion taraqqiyoti koʻzgisida” nomli ilmiy maqolalar toʻplamida S.Boymirzayeva bilan hamkorlikda “Tilshunoslikda gender tadqiqotlar” hamda “Oʻzbek tilshunosligining dolzarb masalalari” respublika ilmiy-nazariy anjumani materiallari ilmiy toʻplamida N.Rajabova bilan hammualliflikda “Diskursning gender xususiyatlari” nomli ilmiy maqolalari oʻrin olgan.

Lingvistikada gender masalalarga eʼtiborning kengayib borishini biz 2013-yilda chop etilgan “Tilshunoslikning dolzarb masalalari” (ilmiy maqolalar toʻplami, VI kitob) toʻplamida yaqqol koʻrishimiz mumkin. Mazkur toʻplamda gender masalalariga alohida “Genderologiya” boʻlimi ajratilgan boʻlib, unda

N.Bekmuhamedovaning “Tanishuv eʼlonlarida uchraydigan xulq stereotiplarining gender aspekti xususida”, B.Yoʻldoshev va K.Rajabovalar hammuallifligida yozilgan “Shaxs tavsifi uchun qoʻllanuvchi zoonimlarning gender

xususiyatlariga doir”, M.Isayevaning “Badiiy dialogik nutqda qo‘llanuvchi ba’zi vulgarizmlarning gender xususiyatlari haqida” deb nomlangan maqolalari o‘rin olgan.

Xulosa :

- Til nazariyasi uchun til va nutqdagi gender tushunchalarini ularning badiiy matnda aks etishi, genderga oid asosiy tushunchalarni assotsativ va lingvomadaniy jihatlarini aniqlash va o‘rnatish dolzarbdir.
- Gender va sintaktik qatlam ham tilshunoslikda hali to‘liq o‘rganilmagan
- Gender xususiyatining ishlashi bilan bog‘liq holda, fonetika, lug‘at va grammatikani hisobga olgan holda, tilshunoslar nutq va til o‘zgarishlarini aniqlash va tahlil qilishga alohida e‘tibor berishlari kerak.
- Gender va virtual olam bo‘yicha ham tatqiqot ishlari deyarli uchramaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. E. Benveniste “Tildagi odam va insondagi til” kitobi [Benveniste 1974].
2. Shoira Usmonova “Lingvokulturologiya”(Toshkent 2019)
3. M.V. Tomskaya, L.N. Maslova “RUS TILI TILIDAGI GENERATLAR”[Karasik 1996, p. 4]
4. Qurbonova M.M., Boymirzaeva S. O‘zbek tilshunosligi mamlakatimiz innovatsion taraqqiyoti ko‘zgasida. 2011.